

Konjunktür ve Felsefe Pratiği: Althusser'in Hegel'e Müdahalelerini Okumak

Kaan A. Korkmaz¹

¹ MA, Yıldız Technical University, Department of Political Science and International Relations
(Orcid ID: 0000-0001-7291-5427)

Özet

Althusser'in konjunktür okumaları ve konjunktüre ilişkin tanımlamaları felsefe pratiğini anlamak açısından merkezi bir önemdedir. Zira Althusser'in felsefi müdahaleleri bir konjunktür okumasına dayalı olarak geliştirilmiş müdahalelerdir. Dolayısıyla felsefe pratiğini tanımlamak için, felsefenin konjunktürle ilişkisini tanımlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Althusser'in Hegel'e müdahalesini incelemek, felsefi müdahalelerin konjunktürle ilişkisini açıklamak için önemli bir örnek teşkil edebilecektir. Althusser'in Hegel ile ilişkisi erken döneminden itibaren mevcutsa da 1960'larda geliştirdiği müdahaleler bugün bilinen anlamıyla Althusserci felsefenin kurucu temelleri olarak anılmaktadır. Dolayısıyla bu müdahaleler özel olarak önem teşkil etmektedir. Bu dönemde Fransız felsefesi açısından bir Spinoza Rönesansı da yaşanmaktadır. Ancak Althusser döneme damgasını vuran Spinoza Rönesansı ile farklarını da ortaya koymuş, Hegel'e müdahalelerde bulunurken onun bazı kavram ve kategorilerini de kullanmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla Althusser ve Hegel ilişkisi genel olarak tanımlandığı gibi basit bir karşıtlık ilişkisi değildir. Bunun sebebi ise felsefe pratiğinin konjunktürle ilişkisidir. Felsefe pratiğinin konjunktürle ilişkisinin tanımlanması, felsefi müdahalelerin açıklanması ve buna dayanarak günümüz konjunktürüne ilişkin çıkarımlarda bulunulması için kritik önemdedir. Dolayısıyla tartışmamız, Althusser'in, Hegelcilik çağında Hegel'e karşı geliştirdiği müdahaleleri inceleyerek, Spinoza çağında felsefe pratiğinin nasıl olabileceğine dair bir soru sormaktadır. Bu noktada, sabit felsefi konumların var olmayacağı ve konjunktürel eğilimlerin felsefi müdahale için önemli olacağı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Althusser, Felsefe, Hegel, Konjunktür, Marksizm.

Conjuncture and Philosophical Practice: Reading Althusser's Interventions to Hegel

Abstract

Althusser's conjunctural readings and definitions regarding the conjuncture are of central importance in understanding his philosophical practice. Althusser's philosophical interventions are based on a conjunctural reading. Therefore, to define the philosophical practice, it is necessary to define the relationship between philosophy and conjuncture. In this context, examining Althusser's intervention to Hegel could set a precedent for explaining the relationship between philosophical interventions and conjuncture. Even though Althusser's relationship with Hegel began from his early period, his interventions developed in the 1960s are now referred to as the foundational principles of Althusserian philosophy. Therefore, these interventions are of particular importance. During this period, there was a Spinoza Renaissance in French philosophy. However, Althusser highlighted the differences between himself and the Spinoza Renaissance that dominated this period, while continuing to use some of Hegel's concepts and categories in his interventions against Hegel. Therefore, the relationship between Althusser and Hegel is not a simple antagonistic relationship as generally defined. This is because of the relationship between philosophical practice and conjuncture. Defining the relationship between philosophical practice and conjuncture is critically important for explaining philosophical interventions, and based on that, making inferences about today's conjuncture. Therefore, our discussion raises questions regarding how philosophical practice could be done in a Spinoza era by examining Althusser's interventions against Hegel in the Hegelian era. At this point, it is argued that there will be no fixed philosophical positions and conjunctural tendencies will be important for philosophical interventions.

Keywords: Althusser, Philosophy, Hegel, Conjuncture, Marxism

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Kaan A. Korkmaz
	MA, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
E-mail / E-posta	kaan.korkmaz@std.yildiz.edu.tr
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	12.02.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	19.05.2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	Korkmaz, K.A. (2023). Konjunktür ve Felsefe Pratiği: Althusser'in Hegel'e Müdahalelerini Okumak, <i>ViraVerita</i> <i>E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 17, 272-295.

Konjonktür ve Felsefe Pratiği: Althusser'in Hegel'e Müdahalelerini Okumak

GİRİŞ

Fransız felsefesi, on dokuzuncu yüzyılda Hegel'e olan uzaklığını otuzlu yıllardan sonra aşmıştır. Özellikle Kojeve, Hyppolite ve Sartre'in çalışmalarıyla birlikte 1960'larda Hegel'in geniş ölçüde tanındığı söylenebilir (Matheron, 1997, s. 5). Althusser'in Hegel'le ilk karşılaşmasını oluşturan İkinci Dünya Savaşı sonrası atmosferi, tam anlamıyla bir Fransız Hegelciliğinin egemen olduğu döneme tekabül etmektedir (Erdem, 2019, s. 384). Fransız Hegelciliğinin hâkim olduğu dönemi takiben, altmışlı yılların başından itibaren bir Spinoza rönesansı da yaşanmıştır. Parisli filozofların çalışmalarını (Guerolt, Matheron, Deleuze) tarif eden bu kavram, Spinoza'nın Hegelciler tarafından edinilmiş imgesinden farklı bir Spinoza yaratmaktadır. Bu dönemde Althusser de ilan edilmemiş bir girişimde bulunmuştur (Morfino, 2022, s. 82). Bu girişim Morfino'ya (2022, s. 84) göre, içkin nedensellik kavramını geliştirmesi bağlamında Spinoza Rönesansından ayrılmaktadır. Diğer taraftan Althusser'in konumu ise Spinoza Rönesansı ile, Fransa Komünist Partisi'nin Hegel esinli sosyalist hümanizminin kesişim noktasıdır. Yine de bir partili olarak Althusser'in Spinoza ile münasebeti Hegelcilik çağında gelişmiş ve kurucu kategorileri bakımından yoğun etkileri olan bir münasebettir.ⁱ Zira partide ve sosyalist çevrelerde sosyalist hümanizm baskın eğilim olmayı sürdürmüş, dolayısıyla Spinoza rönesansının görelî olarak dışında kalınmıştır.

Althusser'in konumundan farklı olarak bugün bir Spinoza çağınınⁱⁱ içerisinde olduğumuzu; bizzat Althusser'in de etkisiyle gelişmiş olan doludizgin Spinozacı bir literatürün mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Canaslan, 2013, s. 11). Bu bağlamda bizim tartışmamız, Hegelciliğin hâkim olduğu bir konjonktürde Althusser'in Hegel ile münasebeti üzerine odaklanmış bir felsefe pratiği okuması üzerinedir. Böylelikle, konjonktüre müdahalenin farklı veçheleri üzerinden Althusser'in felsefe pratiği ele alınacaktır. Bu sayede, sabit konular üzerinden bir felsefi sistem kurmayan ama eğilimleri okuyarak müdahaleler üreten bir felsefe pratiğinin değişen konjonktürlerde nasıl yeniden düşünülebileceğine işaret edilecektir. Sonuç olarak bu tartışma "bir Spinoza çağında felsefe pratiği Spinoza ile nasıl ilişkiler kurabilir?" sorusuna verilecek yanıt için çıkış noktası oluşturmaktadır. Sorunsalı geçerli bir şekilde ortaya koyabilmek için bir dolambaçtanⁱⁱⁱ geçmek gerekecektir. Bu dolambaç boyunca Althusser'in

felsefe tanımı ve pratiğinden başlayarak, içinde bulunulan konjonktürü kat edilmeli ve müdahaleler serimlendikten sonra kavramların dönüşümleri de incelenmelidir. Bu sayede uygun cevaplar için uygun bir soru üretilebilir. Özetle, Hegelcilik çağında Spinoza'ya yaslanarak Hegel'e yapılan müdahaleler, bir Marksist filozofun Spinoza çağında konum alması için kışkırtıcı soruların önünü açabilir. Bu noktada, Althusser'in içinde bulunduğu konjonktürü ele almak ve Hegel ile münasebetini bir Hegel çağı içerisinde düşünmek gerekmektedir. Marx'ın Alman okuyucusuna dönük uyarısı yinelenmelidir: *de te fabula narratur!*^{iv}

ALTHUSSER-HEGEL MÜNASEBETİNİ OKUMADA YENİ EĞİLİMLER

Althusser'in Hegel ile münasebetinin incelenmesine ilişkin iki yaklaşım saptanabilir. İlki Althusser'in doğrudan Hegel'in karşısında konumlandığı ve ona karşı mücadele ettiği yönündeki ana yorumdur. İkincisi ise, özellikle ölümünden sonra yayımlanan yazıları vesilesiyle Althusser-Hegel münasebetinin sanıldığı kadar basit olmadığına dönük yorumdur. Bu yorum henüz bir 'yeraltı akımı' niteliğinde değerlendirilebilir.

İlk yaklaşımın bariz bir örneğini Tuncay Saygın'ın makalesi oluşturmaktadır. Saygın'a (2018) göre Althusser'in müdahalesi Marx'taki Hegel'e dönük nafile bir kovalamacadır. Marx üzerinden giriştiği bu müdahale, Hegel'in hayaletleriyle tam bir kovalamaca görüntüsüne sahiptir (Saygın, 2018, s. 132). Dolayısıyla Saygın'ın yaklaşımı, Althusser ile Hegel arasında negatif bir kovalamaca ilişkisi olduğuna dönüktür. Ancak bu yorum Althusser'in Hegel ile münasebetini tek yönlü olarak okumakla malul bir sonuç vermektedir.

Bu yaklaşımın başka bir örneğini ise Althusser'in Türkiye'deki genel tanınırlığı oluşturmaktadır. Örneğin May Yayınları tarafından yayımlanan *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'nde Althusser şöyle tanıtılmaktadır; "(...) filozofa göre Marx'ın gençlik eserleri hemen hemen tamamıyla Hegel'in etkisi altındadır; ve gerçek marksizm *Kapital* ile başlar" (Yalçın, 1979, s. 61). Diğer taraftan Marx için yapıtının 2015 tarihli baskısını yayıma hazırlayanlardan biri olan Ahmet Öz, kitabın arka kapağında yapıtın "Marx'ın Hegel'den kopuşunun analiz edildiği bir *opus magnum*" olduğunu iddia etmiştir. Ancak metnin önsözünde Althusser şöyle demektedir;

İdeolojik-felsefi döneminin neredeyse *nihai* metni bir yana (1844 *Elyazmaları* kastediliyor -bn), genç Marx *asla Hegelci değildi*, önce Kantçı-Fichteci, sonra

Feuerbachçıydı. Yaygın bir kanı olan Genç Marx'ın Hegelciliği tezi, genel olarak, bir mitten ibarettir (Althusser, 2002, s. 46).

Genç Marx'ın Hegelciliği fikri bir mit olduğu ölçüde, Althusser'in Hegel hayaletlerini kovaladığı iddiasını da ele almak gerekir. Zira örneklerden de görüldüğü üzere Althusser'in felsefi müdahalesinin niteliğini anlamak için daha yakın bir okuma gerekmektedir. Zira bu okumanın sorunu, Althusser'in yayınlanmış metinleri içerisinde doğrudan yanlışlanmalarıdır. Bu okuma, Althusser'in Hegel ile münasebetini anlamaktan uzak bir yerde durmaktadır.

İkinci konum ise, özellikle Althusser'in ölümünden sonra, daha önce yayımlanmamış eserlerinin yayımlanması üzerine geliştirilen yaklaşımlar olarak tarif edilebilir (Hamza, 2021). Buna göre Althusser'in erken dönemindeki Hegel çalışmaları, felsefesinin önemli yerlerinde tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. Althusser'in basit bir anti-Hegelci olarak değerlendirilemeyeceği, daha girift bir ilişkiyi Hegel ile kurduğu iddia edilmektedir (Sotiris, 2020, s. 25). Erdinç Erdem'e (2019) göre Althusser, öznesiz süreç kavramını ve savaş alanı olarak felsefe tanımını Hegel ile ilişkisine borçludur.^v Her ne kadar öznesiz süreç kavramıyla ilgili argüman kabul edilebilirse de savaş alanı olarak felsefe tanımının Hegel'e dayandığı iddiasını irdelemek gerekir. Yazarın iddiası, Althusser'in felsefe pratiğini erken dönem yazılarından itibaren tanımladığına ve bunu terk etmediğine dayanmaktadır. Eğer felsefe pratiği bu yazılarda mevcutsa, Hegelciliğin alanı üzerinde yürüyen mücadele, sağ ve sol Hegelciliğin iç mücadelesi, bir savaş alanı olarak felsefe tanımını içermektedir (Erdem, 2019, s. 390). Bu iddiaya daha yakından bakılmalıdır.

Yazar, Althusser'in erken döneminden itibaren bağlı kaldığı felsefi pratiği, yine Althusser'e referansla tanımlamaktadır (2019, s. 390). Ancak, bu tamamen Althusser'e ve felsefe pratiğine aykırı bir yöntem gibi görünmektedir. Zira filozofun kendi pratiğine dair bilinciyle pratiğin kendisini birbirinden ayırmadan, felsefi pratiğin konjonktürelliğini anlamak mümkün olamaz (Montag, 2013, s. 18). Elbette bir Althusserci felsefe tanımı içerisinde, felsefe pratiği her zaman konjonktürelse de pozisyonunun bilinciyle pozisyonun kendisi arasındaki indirgenemezlik, felsefe pratiğinin şekillenmesinde mutlak anlamda etkilidir. Dolayısıyla, Althusser'in bütün felsefe pratiğini kat eden pozisyon alma pratiği, zaten felsefenin içerisindeki tek mümkün pratik olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bu pratiğin bilincinde olup olmaması üzerinden tarif edilecek konum spekülatif olmaktan öteye gitmemektedir.

Felsefenin bir savaş alanı olarak tanımlanmasının Hegel ile karşılaşmaya indirgenemeyecek birçok bağlantısı mevcuttur. Bu noktada Engels ve Lenin'in etkisi örnek gösterilebilir. Ancak bu konuya makalenin sınırlarını aşacağından sadece işaret etmek yeterli olacaktır.^{vi} Dolayısıyla girişte bahsedilen dolambaçlı yoldan geçmek gerekmektedir: felsefe tanımı ve felsefe pratiği.

ALTHUSSER'DE FELSEFE TANIMI VE FELSEFE PRATIĞI

Özellikle Althusser söz konusu olduğunda felsefenin tanımlanması sorunu, başka düşünürlerle ilişki sorunu olarak açıkça gündeme gelmektedir. Althusser'in iki ayrı felsefi tanım döneminden söz edilebilir; "teorik pratiğin teorisi olarak felsefe" ve "teoride sınıflar mücadelesi olarak felsefe" (Badiou, 2015, s. 64). Bu iki tanımlama arasında paralellikler de mevcuttur. Felsefe pratiği ve bilim tanımı açısından süreklilikten söz etmek mümkündür (Pippa, 2019, s. 98-99). Bu noktada felsefe pratiği, bir sınır çizme pratiği olarak tanımlanmaktadır. Sınır çizme pratiği, teoride bilimsel olanla bilimsel olmayı birbirinden ayırma işlemi olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla felsefe, bilimler nezdinde sınıflar mücadelesinin temsilini üstlenmektedir (Althusser, 2004, s. 30). Yani felsefenin, bilimlerin sahip olduğu anlamıyla bir nesnesi yoktur ancak felsefe, bilimsel olan ve bilimsel olmayan arasına sınırlar çizerek müdahaleler üretir (Althusser, 1984, s. 41).

Felsefe tanımındaki dönüşümü, felsefe pratiğiyle ilişkili olarak ele almak gerekmektedir. Her ne kadar Althusser teorik pratiğin teorisi tanımından kopmuşsa da temel kavram ve kategorilerini reddettiği söylenemez. Kavramsal ve kategorik devamlılıklar mevcut olduğu gibi, felsefi pratikten anlaşılan şeyde de devamlılık mevcuttur. Özellikle diyalektik materyalizmin, tarih bilimini sonsuz idealist ideolojik saldırılara karşı savunma ve bilimin arındırılması işlemi üstlenmesi şeklindeki tanımı (Althusser, 2002, s. 210), iç ilişkilerdeki belli dönüşümleri varesten tutulursa, sınırlar çizme olarak tanımlanan felsefe pratiğinde de sürmektedir (Althusser, 2004, s. 27-39). Ancak, felsefe pratiğindeki süreklilik, felsefe tanımındaki dönüşüm ekseninde ele alındığında, eski felsefe pratiğine dönük müdahalelerin zorunluluğu ve dolayısıyla da *Özeleştirici Öğeleri* anlaşılabilir olmaktadır.

Bu noktalara dayanarak felsefe pratiğini ve felsefe tanımını gözden geçirmek gerekmektedir. Felsefenin tanımı, özellikle *Lenin ve Felsefe*'de ilan edilen son tanıma bağlı kalmayı sürdürmüştür. Hatta, Althusser'de açıkça söylenmemiş olsa da Machiavelli okumasına

dayanan bir felsefe tanımının var olduğunu iddia eden Stefano Pippa, bu tanımın yine “teoride sınıflar savaşımları olarak felsefe” tanımına bağlı olarak öne sürülebileceğini iddia etmiştir (Pippa, 2019, s. 109). Dolayısıyla Althusserci bir felsefe tanımı yapmak, “teoride sınıflar mücadelesi olarak felsefe” tanımıyla yola çıkmak zorundadır. Althusser’in felsefesi için kritik önemde bir tanımdır bu (Balibar, 1991, s. 132).

Bu mevcut tanım üzerinde birtakım müdahaleler de gereklidir. Zira Badiou tanımı ele alırken “bilimler nezdinde, siyasetin temsili” kavramını kullanmıştır (Badiou, 2015, s. 64). Yine bu tanıma dayanarak felsefenin siyasetin sismografik işlevini yerine getirmesi sebebiyle ayrık olduğunu öne sürmüştür (Badiou, 2015, s. 65). Ancak bu Althusser’in felsefe tanımının aşırı politize edilmiş bir okuması olabilir. Zira Althusser’in sıkı sıkıya bağlı kaldığı tanım, felsefenin sınır çizgileri çekme pratiğidir. Ancak bu sınır çizgileri teoride çekilmektedir. *Lenin ve Felsefe*’de şöyle ifade edilir bu durum:

Lenin’in gözünde bu eğilimler sonunda sınıf tutumlarına ve bu nedenle de sınıf çatışmalarına ilişkindir. *İlişkin*, (vya) diyorum, çünkü Lenin bundan öte bir şey söylemez ve ayrıca hiçbir zaman felsefe saf ve yalın sınıf mücadelesine (hatta Marksist gelenekte ideolojik sınıf mücadelesi adı verilen şey olsa bile) indirgenebilir dememiştir. Lenin’e ait beyanların sınırını aşmamak için, felsefenin onun gözünde sınıf mücadelesini, yani siyaseti *temsil ettiğini* (vya) söyleyebiliriz. Felsefe bu mücadeleyi *temsil eder (...)* (vya) (Althusser, 2004, s. 88).

Dolayısıyla temsil etmek üzerinde ısrarla durmak gerekir. Felsefe, bilimler nezdinde sınıf mücadelesini, siyaset nezdinde ise bilimi temsil etmektedir. Bu temsil ilişkisi aynı zamanda bir ayrılığı ön varsaymaktadır. Bu sebeple denebilir ki “felsefe siyaset değildir” (Althusser, 1984, s. 52). Temsil ilişkisinin doğru konumlandırılması için gereken şey, felsefi pratiğin ve siyasal pratiğin ayrılığının kabulüdür. Diğer taraftan Althusser *John Lewis’e Cevap*’ta (1987, s. 5) birden fazla kez “son kertede sınıf mücadelesi” tanımında ısrar etmiştir. Bu cümleye düştüğü dipnotta ise şöyle demektedir; “Felsefe, son kertede sınıf kavgasıdır diyorum, düpedüz: Felsefe teoride sınıf kavgasıdır, demiyorum” (1987, s. 45). Badiou’nün yaklaşımı bu ayrılığı silikleştirerek, Althusser’in felsefe tanımının bir siyaset felsefesi tanımına doğru daraltmaktadır. Ancak, felsefedeki mücadele, siyasal pratikle bağlantısız değilse de ona indirgenemez.

Althusser’e göre felsefenin iki tür pratiğinden söz edilebilir. Bunlardan ilki egemen felsefe pratiği ya da felsefenin bilimleri sömürdüğü pratiktir (Althusser, 1984, s. 74). Bu pratik, idealist felsefe yapma biçimine tekabül etmektedir. Buna göre, idealist filozoflar felsefeyi

bütünün bilgisinin bilimi, böylelikle de bilimlerin bilimi olarak felsefeyi tanımlamışlardır (Althusser, 2018, s. 63). Bu tanım, felsefenin bilimi sömürmesine yol açan tanımdır. Çünkü, bilim kendi sonlu nesnesi üzerinde geliştirdiği işlemlerle bir bilgi üretirken idealist filozoflar gerek bilginin garantörlüğü yoluyla gerekse de bilimlerin bilimi tanımıyla bilimleri sömürmüş, felsefeden aşağı bir konuma yerleştirmiştir (Althusser, 2018, s. 72). Bu egemen felsefe pratiği şöyle açıklanabilir: bilimsel bir buluşun egemen fikirleri tehdit etmesini engellemek için egemen ideolojinin çerçevesinde örgütlemek (Althusser, 2016, s. 65).

İdealist filozofun pratiği, bir tesviyecilik pratiğidir. O dağınık olan ideolojilerin egemen ideoloji olarak örgütlenmesi ve bilimsel buluşların etkisinin egemen fikirleri tehdit etmesinin önünde engeller oluşturmak için çalışır (Althusser, 2016, s. 241). Bu nokta elbette felsefenin iktidarla ilişkisinin de ortaya çıktığı noktadır. Diğer taraftan bu pratik, yani idealist felsefe pratiğinin bir özgün yanı da felsefi sistemler üretmesidir. Ancak felsefede bir diğer pratik yani materyalist pratik de mevcuttur. Bu materyalist pratik bilimlerin sömürülmesine dayanmaz, hatta bilimlerin gelişmesine yardımcı olmaya çalışır (Althusser, 1984, s. 42). Materyalist felsefe pratiği, bir felsefi sistem üretmez. Yani Althusser'e göre klasik anlamıyla Marksist felsefe yoktur. Althusser Marx'ın bir felsefi sistem değil yeni bir felsefe yapma tarzı oluşturduğunu öne sürmüştür (Althusser, 2018, s. 231). Bu konuma yeniden dönmek gerekecektir elbette ama önce bu konunun mevcut olmasının koşullarına bakmak gerekir.

Althusser, Lenin'in felsefe görüşünü paylaşmıştır. Lenin'e göre (1997, s. 289) bütün felsefe tarihi boyunca iki büyük felsefi kamp vardır ve felsefe tarihinin mücadeleleri bu iki kamp arasında cereyan etmektedir. Ancak Althusser, iki büyük kampın, iki mutlak konum olarak değil de eğilimsel mevcudiyetleri açısından ele alınması gerektiğini öne sürmüştür. Buna göre, her felsefede idealist ve materyalist eğilimlerin çelişkili birliği vardır (Althusser, 2016, s. 224). Bu çelişkili birlik, her felsefenin hasmının tezlerini içermesi ve önleyici olarak içermesiyle de yakından ilişkilidir. Althusser'e göre felsefe bir savaş alanıdır. Ve bu savaş felsefi tezler aracılığıyla gerçekleşir. Savaş alanında tezler, aynı zamanda anti tezler olarak ortaya koyulmak zorundadır (Althusser, 2018, s. 86). Bu noktada felsefenin bir nesnesi yoktur ancak amaçları mevcuttur: hasmın teori kuvvetlerine karşı stratejik ve taktik bir savaş sürdürür (Althusser, 2016, s. 223). Bu felsefi savaş, iki eğilim arasında mevzilerin ele geçirilmesi, kavramların ele geçirilmesi ve bilim ile ideoloji arasındaki mücadele şeklinde sürmektedir. Dolayısıyla bu yeni felsefe yapma tarzı, klasik olarak felsefi sistemler üretmek, bilimsel bilginin garantörlüğü rolünü

üstlenmek gibi idealist formları dışlamaktadır. Yani, Marksist bir felsefe yoktur, felsefede Marksist konular mevcuttur ancak (Althusser, 2018, s. 228). Dolayısıyla felsefe tarihi bu iki eğilim arasındaki savaşın tarihi olarak düşünülebilir. Bu savaş boyunca konjonktürel konum alışlar, kavramlara hücumlar gerçekleşmektedir.

Özetle denebilir ki felsefe pratiği, felsefi savaş içerisinde tezlere düzenlenen hücumlarla mümkündür. Althusser'in felsefe pratiği bu bağlamda ele alınmalıdır. Bütünleşik bir felsefi sistem ya da bütünü bilgisinden değil felsefenin yeni bir icrasından söz etmektedir (Goshgarian, 2015, s. 39). Dolayısıyla felsefe pratiğini ele alırken iki noktaya odaklanmak gerekmektedir: birincisi bilim ile ideoloji arasında sınır çizgileri çekmek olan felsefe ve ikincisi de felsefi savaş alanında hasmın tezlerinin ele geçirilmesi ya da iptaline odaklanmış tezler vazeden felsefe. Bu durumda felsefede sabit konular yoksa, konjonktürel konum alışlar ve tezlerin ele geçirilmesi mevcuttur. Bu sebeple felsefi tezlerin öne sürülmesi, içinde bulunduğu teorik konjonktürle yakından ilişkilidir. Tartışmanın temel sorusunun netleştirilebilmesi açısından konjonktürel müdahale ve kurucu kategori kavramlarının daha yakından ele alınması gerekir.

KONJONKTÜREL MÜDAHALE VE KURUCU KATEGORİ

Warren Montag'a göre her felsefi metin, en katı şekilde tezler öne sürdüğünde bile, içerdiği tartışmalar sebebiyle tutarsızlıklar içeren çelişkili bir metindir (Montag, 2013, s. 18). Jason Read, Montag'ın okumasını Althusser'in felsefesinin sadece tuttuğu pozisyonların sunumu olarak değil, felsefesini inşa etmek olarak açıklamaktadır (Read, 2016). Montag, Althusser'in felsefelerin eğilimsel mevcudiyeti anlayışına dayanmaktadır. Bu noktada felsefi metinlerin okunmasına ilişkin Montag'ın yorumu kabul edilebilirse de müdahaleleri tasnif etmek de önemli bir yer tutmaktadır. Bu müdahaleler nasıl tasnif edilebilir?

Savaş alanı metaforundan yola çıkılarak şöyle söylenebilir; bu müdahalelerin belirli bir dayanağı, yani içinde bulunulan felsefi konjonktürde eğilimsel olarak tuttukları kurucu kategorilerden oluşan konular mevcuttur. Diğer taraftan bu konulara dayalı olarak gerçekleştirilen tezler vazetme, kavramları dönüştürme ya da ele geçirme hamleleri de mevcuttur. Dolayısıyla müdahaleler iki şekilde tasnif edilebilir; eğilimsel olarak kurucu kategorilerin oluşturduğu konum ve konjonktürel müdahaleler. Vittorio Morfino Althusser'in altmışlardaki ana sorunlarının ve temalarının seksenlerdeki metinlerde sürekliliklerine işaret

ederken bu temaların kuruculuğunu öne çıkarır (Morfino, 2021, s. 94). Diğer taraftan *Karşılaşma Materyalizminin Yeraltı Akımı*'nda Althusser, karşılaşmanın tutmasından sonra gelişen kararlılıktan doğan yasa sorununa değinirken, karşılaşmaların tutmasından sonra tamamen kararlı hale gelmiş yasaların mevcut olamayacağını, bu yasaların en kararlı hallerinde bile köklü bir kararsızlığın onlara musallat olacağını vurgulamaktadır (2009, s. 283-284). Bu, köklü kararsızlık yasaların her an değişebileceğine dönük bir atıf olarak işlev görmektedir. Bu noktada kurucu kategorileri, metaforik olarak, belirli bir konjonktürdeki kararsızlık musallat olmuş kararlılık öğeleri olarak belirtmek mümkün.^{vii} Yasayla özdeşleştirme anlamında değil ancak bir savaş alanının, felsefi tezlerin içerisinde müdahale etmek için vazedildikleri bir alanın varlığını düşünmek için elzem bir noktadır burası (Althusser, 2018, s. 85-86).

Kurucu kategorilerin oluşturduğu konumlar hem eğilimsel olarak mevcuttur hem de çelişiktir. Ancak bu çelişiklik elbette iki eşit özdeş yanın çelişikliği olarak anlaşılmalıdır. Çelişkinin eşitsizliği, eğilimsel mevcudiyete içkin çelişkinin varlık koşuludur. Zira başka türlü eğilimsel olarak materyalist ya da eğilimsel olarak idealist konumların mevcudiyeti anlaşılabilir. Her konum için hasmın önermelerine karşı mücadele sürekli. Bu mücadele ele geçirme ya da önleyici olarak içermeye gibi veçhelerle bürünebilmektedir (Althusser, 2018, s. 194). Ancak, yine de kurucu kategoriler ve müdahaleler arasında ayırım yapmak, müdahalelerin yönelimlerini ve etkilerini anlamayı mümkün hale getirecektir. Özellikle Hegel ile münasebette bu durum kısaca özetlenebilir.

Öznesiz süreç teması, Althusser'in üstlenmeye çalıştığı konum için merkezi bir temadır. Bu temaya içkin olarak Althusser'in müdahalesi, temayı içermeye yönelik köken kavramının iptaline dönüktür. Diğer taraftan çelişki kavramı ise, birçok açıdan Althusser felsefesinin merkezi temalarından birisini oluşturmuştur. Bu noktada, Althusser'in felsefe pratiğinin çelişikliğine yaptığı vurguya bakmak yeterli olacaktır (Althusser, 2018, s. 116). Dolayısıyla Althusser'in çelişki ve öznesiz süreç kavramlarına dönük müdahalesi, her iki kavramı da kendi felsefi pozisyonuna içermek şeklinde sonuçlanmıştır.

Konjonktürel müdahalede ikili bir durumdan söz etmek mümkündür. Müdahale, öncelikle yöneldiği ana hedefe doğru bir sapma etkisini önsel olarak içermektedir. Çubuk bükme metaforuyla tarif edilebilecek olan bu sapma etkisi, bir eğilimin tersi yönde düzeltilmesi için uygulanan müdahalenin daima hedefinden fazla bir etki yarattığını kabul etmek anlamına gelmektedir (Althusser, 2009, s. 47). Ancak müdahalenin etkisinin dışında, konjonktürün

içerisinde olmasından dolayı hesaplanamayan ikincil bir etkisinden bahsedilebilir. *Özeleştirici Öğeleri*'nde bunun açık örneklerini görebiliriz. Althusser müdahalesini bir hata olarak değil bir sapma olarak değerlendirmektedir (2000, s. 9). Ancak bu sapma, *Marx İçin*'de Marksizmin bir felsefeye indirgenmesine karşı, bilim olarak savunulmasını hedefleyen müdahaleden doğmuş bir sapma olarak sunulmaktadır (2000, s. 22). Dolayısıyla belirtmek gerekir ki her müdahale, kendi hedefine içkin bir sapma etkisi içermektedir. Diğer taraftan bu müdahaleler, konjonktürün belirlenimi altında hesaplanması mümkün olmayan etkiler de üretmektedir. Son kertede, her iki sapma etkisi de iç içe olarak müdahaleye içkindir. Bunu, Althusser'in, Hegelci Marksizme karşı müdahalede Spinoza'ya başvurmasında açıkça görmek mümkün. Althusser, bu dolambacın bir şeyler götüreceğini bildiklerini belirtirken, hedeflerinin dışında gelişmiş ve engel haline gelmiş sapmaya da yeniden müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Toparlamak gerekirse, konum almak ve müdahale etmek arasında elbette bir ilişki vardır. Ancak, konjonktürel müdahaleler zaten halihazırda bir konumdan harekete geçmeyi varsaymaktadır. Müdahalenin daima kendini aşan etkisinin yanında kurucu kategorilerde belirli bir süreklilik görmek mümkündür. Köklü bir kararsızlığın musallat olduğu kararlılık olarak konum elbette çelişik öğeler içermektedir ancak bu çelişki üstbelirlenmiş bir çelişkidir. Dolayısıyla bir konum, sadece anda mümkün bir karşılaşmadan fazlasını, belirli süreklilik etkilerini de içermelidir. Konuma musallat olan kararsızlığın etkisi olarak her an dağılabilmesi, konumla müdahale arasındaki kritik ilişkiyi de imlemektedir. Zira her müdahale, konumun kararsızlığından dolayı, konumun varlığını etkileyecek etkiler üretmektedir.

MÜDAHALELERİ HARİTALANDIRMAK: FELSEFİ VE SİYASİ KONJONKTÜR

Felsefe pratiğini eğilimlerle ilişkisi içinde ortaya koyduktan sonra Althusser'in içinde bulunduğu felsefi ve siyasi konjonktürü anlamak gerekmektedir (Dal Maso, 2016). *Marx İçin* momentinde Althusser'in teorik muarızlarını anlamak, müdahalesinin yönünü tayin etmek Hegel ile ilişkili kavramları ve daha sonraki kullanımlarını anlamayı da kolaylaştıracaktır. İçinde bulunulan konjonktüre müdahale etmek, Althusser'de ayırt edici bir felsefi konuma sahiptir. Örneğin, Althusser'in konjonktür analizlerinde "yapısalcılık" hiçbir zaman baskın bir güç olarak görülmemiş, dolayısıyla da yapısalcılığa dönük eleştirileri sistematik ve toplu hale gelmemiştir (Montag, 2013, s. 17). Elbette *Özeleştirici Öğeleri*'nde bu meseleye kısa bir cevap vermiştir, ancak kendisine yöneltilen yapısalcılık suçlamalarının temelsiz olduğuna dönük bir savuşturmadır bu

(Althusser, 2000, s. 33). Ek olarak belirtmek gerekir ki, müdahale konjonktüre dışsal bir özne müdahalesi olarak anlaşılabilir. Bu müdahale konjonktürün içinde, konjonktürün belirlenimi altında ve konjonktüre boyun eğerek yapılabilir (Althusser, 1984, s. 51).

O halde bağlam (*conjuncture*), unsurların basit bir dökümü değildir, çeşitli koşulların birer birer sayılması değil, ama, politik sorunu ortaya koyan, bu sorunun tarihsel çözümünü belirten ve bunu *ipso facto* politik bir hedef, pratik bir görev haline getiren söz konusu koşulların *çelişkili sistemidir* (Althusser, 2010, s. 35).^{viii}

Dolayısıyla içinde bulunulan teorik ve siyasi konjonktür, felsefi müdahaleyi de şekillendirmektedir. Bu teorik ve siyasi konjonktür Fransız felsefesinin durumu ve Marksist teorinin durumuyla iç içedir. Dolayısıyla bu iki pozisyonu iç içe düşünmek gerekir (Thomas, 2013, s. 200).

Fransız felsefesi on dokuzuncu yüzyıl boyunca Hegel ve Marx'ı sistematik bir biçimde görmezden gelen bir tinselcilikle maluldür (Delacampagne, 2010, s. 256). Yirminci yüzyılda ise Kojeve'nin etkisiyle Hegelciliğe bir yönelme olduğunu söylemek mümkündür. 1960'lara kadar özellikle Hegel etkisi, Kojeve aracılığıyla, Marksizm üzerinde yoğun olarak görülebilir (Delacampagne, 2010, s. 274; Saygın, 2018, s. 116). Bununla birlikte Althusser erken dönem olarak adlandırılabilir 1950 tarihli *Hegel'e Dönüş* metninde Fransız ve Avrupa felsefelerinin Hegel ile ilişkisini incelemiştir. Kentli burjuvazinin Hegel'e, 1930 öncesinde, "ölü köpek" muamelesi yaptığını belirten Althusser, burjuva felsefesinde iki dönem saptamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca sistematik olarak görmezden gelme, hor görme hâkimken, yirminci yüzyılın başından itibaren Hegel'e karşı ilgi uyanmıştır (Althusser, 2006, s. 264-265). Althusser'e (2006, s. 278) göre bu ilginin altında Marx'ın yanlışlanması amacı yatmaktadır.

Diğer taraftan içinde bulunduğu güncel durum Althusser açısından kritiktir. 1966 tarihli *Felsefi Konjonktür ve Marksist Teorik Araştırma* isimli metninde Althusser, Fransız felsefesinin güncel durumunu değerlendirmiştir. Buna göre (2012, s. 142-145), "güncel Fransız felsefesinin teorik konjonktürünün en derininde, Orta Çağ felsefesine uzanan bir tortu tabakası mevcuttur". Bu tortu, dinsel ve tinselci felsefenin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Descartes felsefesinin iki yorumu olan eleştirel idealizm ve mekanikçi materyalizm yorumları mevcuttur. Fransız felsefesinin baskın unsurunu eleştirel idealizm oluşturmaktadır. Tinselci ve idealist-rasyonalist unsurların yanı sıra Auguste Comte'un kaynaklık ettiği bilim felsefesi geleneği de mevcuttur. Bütün bu unsurların içerisinde felsefi tinselcilik baskın unsuru oluşturmaktadır.

Althusser, teorik konjonktürün bu sunumundan sonra iki uğraktan söz etmektedir. İlk uğrakta, rasyonalist ve eleştirel idealizmden esinlenen hareketlerin baskısı altında tinselciliğin geri çekildiğini belirtmektedir. Bu noktada tinselcilik karşılığında Politzer, Mougín gibi filozoflar kendi rollerini oynamış ve rasyonalist-eleştirel idealizmle ittifak halinde tinselciliğin geri çekilişini sağlamıştır. İkinci ve güncel uğrak ise rasyonalist ve eleştirel idealizmin krizidir. Bu durumda Marksist materyalist felsefe ilk uğrakta eleştirel-rasyonalist idealizmle ittifak halindeyken, ikinci uğrakta eleştirel-rasyonalist idealizmin krizine kendi cevaplarını üretmek durumundadır. Dolayısıyla Marksist felsefenin hedefi, Althusser'e (2012, s. 146-149) göre, hâkim ampirist, biçimci ve idealist ideolojiyle mücadele etmektir.

Marksist teori alanında durum hem Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) eğilimiyle hem de SBKP XX. Kongresi sonrası Uluslararası Komünist Hareketin eğilimiyle belirlenmiştir (Montag, 2013, s. 105). Bu eğilimler II. Enternasyonal'den kaynaklanan ve Gramsci, Lukacs gibi birçok düşünürü de içine alan tarihselci felsefeden neşet etmişti (Timur, 2005, s. 119). Hatta Balibar yirminci yüzyıl Marksist düşüncesi içinde genç Lukacs ve Althusser'i iki uca yerleştirmektedir (Balibar, 1991, s. 110). Bu tarihselci eğilimin ideolojik özne okuması ve ekonomist yorumu Parti içinde de özellikle SBKP XX. Kongresi sonrasında etkili olmaya başlamıştır. Althusser'in doğrudan müdahalesi Henri Lefebvre, Roger Garaudy ve Maximilian Rubel öncülüğünde geliştirilen sosyalist hümanizm olarak anılan tarihi yapan insan özne fikrinedir (Poster, 1974, s. 393). FKP içerisinde güçlenen sosyalist hümanizm; özne, yabancılaşma, hümanizm gibi kavramlara dayanmaktadır (Timur, 2005, s. 126). 1967 tarihli Marx İçin çevirilerine eklenen sonsöz bu konjonktürün de bir dökümünü yapmaktadır. XX. Kongre sonrası yaşanan "kurtuluş"la birlikte komünist entelektüellerin insan, insan ilişkileri, yabancılaşma gibi ideolojik eğilimlerin yükselişini tarifleyen Althusser (2002, s. 311-312), bu eğilimlere Genç Marx, hümanizm ve çelişki kategorileri üzerinden müdahalelerde bulunduğunu belirtmektedir.

Konjonktürün niteliği ve müdahalelerin yönü teorik muarızları da açığa çıkartmaktadır. Althusser, öncelikle teorik hümanizmin gelişimine karşı bir müdahalede bulunmayı hedeflemiştir. Hümanist eğilimin bir diğer tarafında ise ekonomist eğilim bulunmaktadır. Hümanist eğilim, Genç Marx'ta keşfedilen "insan," "yabancılaşma" gibi kavramlar üzerinden neşet ederken (2002, s. 312), ekonomist eğilim ise Hegelci basit çelişkiden türemektedir (2002, s. 142). Dolayısıyla Althusser'in müdahalesi çok yönlüdür. Bu çok yönlü müdahalenin serimlemesini yapmak gerekmektedir.

ALTHUSSER'İN MÜDAHALESİ, HEGELCİ GENÇ MARX MİTİ VE FEUERBACH

Balibar (1991, s. 105), *Marx İçin* eseriyle ilgili, Althusser'in tek büyük kitabı yorumunu yapmaktadır. Bu iddianın içeriği yorumdan vareste tutulursa, *Marx İçin* kitabında toplanmış makalelerin müdahalesiyle Althusser isminin dünya çapında duyulduğunu söylemek mümkün. Althusser'den bahsetmek için *Marx İçin* yapıtından bahsetmek elbette elzemdir. Bu kitap, 1960-1964 yılları arasında Althusser'in çeşitli makalelerinin bir araya getirilmesinden oluşur. Bir araya getirilen metinler iç içe geçmiş ortak sorunsallar çerçevesindedir: Genç Marx okumasına dayalı Hegelci Marx yorumu, hümanizm ve Hegelci diyalektiğe dayalı basit çelişki yorumları.

Genç Marx tartışmasında Althusser iki noktaya yönelmektedir. Birincisi; genç Marx'ın Hegelciliğinin bir mit olması (2002, s. 46) ve ikincisi de elbette ki epistemolojik kopuş kavramı (2002, s. 43). Althusser'e göre genç Marx Hegelci değil Feuerbachçıdır. Daha da önemlisi, genç Marx'ın metinlerinde bulunan Hegel eleştirileri, Marksist Hegel eleştirileri değil, Feuerbachçı Hegel eleştirileridir (2002, s. 49). Özellikle 1842-1844 yılları arasındaki eserlerin terminolojisinin Feuerbachçı olmasının yanı sıra, bu metinlerin sorunsalı da Feuerbachçıdır (2002, s. 59). Dolayısıyla SBKP XX. Kongresi sonrası gelişen "sosyalist hümanizm" in dayandığı teorik temel olan genç Marx'ın Hegelciliği bir *mitten* ibarettir. "Marx'ın idealist "hümanizm"inin tüm formülleri, Feuerbachçı formüllerdir" (2002, s. 60). Dolayısıyla bu sorun, aynı zamanda Althusser'in müdahalesinin ana yönünü belirleyecek olan teorik hümanizm sorunuyla bütünleşmektedir.

Althusser için (1972, s. 182) genç Marx asla Hegelci olmamış ancak Feuerbachçı olmuştur, ancak burada ciddi bir farktan söz etmek gerekir: Feuerbach'ta bir tarih kavramı yoktur ve Hegel'e yabancı olarak insan kategorisi felsefenin merkezine yerleşmektedir. İnsanın merkeze yerleştiği bu okuma, yabancılaşma kavramıyla açıklanmaktadır. Ancak felsefe, yabancılaşmanın aşılması olarak felsefe, Feuerbachçı formülde bir süreç değil, 'örtüyü kaldırma'dır (Althusser, 2010, s. 203). Teorik hümanizm, yabancılaşma, insan kavramlarının merkezi kategorilerini oluşturduğu bu felsefenin, yansıtımlı özne-nesne anlayışı Marx'ın *1844 El Yazmaları*'nda ürün-üretici arasındaki ilişkide kendini açığa vurmaktadır (2010, s. 213).

Genç Marx'ın Feuerbach ile gelişen bu münasebetinde kritik bir nokta öne çıkmaktadır. Feuerbach'ın Hegel eleştirisi, yabancılaşma kavramının merkezine insanı yerleştirerek teorik hümanizm sorununun merkezine yerleşmiştir. Yansıtımlı özne-nesne ilişkisi olarak İnsanın Özü-İnsanın Özünün nesneleştirilmesi olarak yabancılaşma, yabancılaşmış emek kategorisinde

açıkça yürürlükte. Ancak, bu noktada başka bir teorik olay gerçekleşmiştir; bu olayı Hegel'in Feuerbach'a müdahalesi olarak adlandıran Althusser'e göre (2012, s. 210-211), Feuerbachçı yabancılaşma kavramına Marx, Hegelci diyalektik süreç ya da yabancılaşma süreci denebilecek süreç kavramını yerleştirmiştir. Bu müdahale, Hegel'e de yabancı olan bir sonuç vermiştir: "Hegel'de hiçbir anlamı olmayan bir şeyle karşı karşıyayız: antropolojik (ya da hümanist) bir tarih kavrayışı" (2012, s. 212).^{ix}

Toparlamak gerekirse; genç Marx'ın Hegelciliği miti karşısında Althusser, Marx'ın Feuerbachçı bir hümanizmle bütünleştiğini söylemektedir. Eğer Marx, teorik hümanizmden kopuşu gerçekleştirip, teorik hümanizm dışı bir konuma yerleşebildiyse, bu teorik hümanizmle bütünleşebildiği için mümkündür. Ve burada söz konusu teorik hümanizm, Hegelci değil Feuerbachçıdır (2012, s. 192-193). Diğer taraftan Hegel'in Marksist bir eleştirisinin eksikliğine işaret ederken, Marx'ın karşılaştığı Hegel'in de, yeni-Hegelci hareketin Hegel'i olduğunu vurgulamaktadır (2002, s. 84). İkinci bir nokta, daha sonra tekrar ele almayı gerektirecek önemli bir kavramsal müdahaleyi içermektedir. Feuerbach'ın Hegel'i baş aşağı çevirmesi, felsefi olarak Hegel'den de geriye gitmesiyle sonuçlanmıştır (2010, s. 172; 2012, s. 194). Bu noktada Feuerbach, Hegel'in "Tin'in Yabancılaşması" formülünün merkezine, İnsan özneyi yerleştirmiş ve süreç fikrini yok etmiştir. *1844 El Yazmaları*'nda Hegel'in Feuerbach'a müdahalesiyle tekrar Marx'ta hayata geçen kavram, diyalektik süreç kavramıdır (2010, s. 189).

Teorik hümanizm konusunda müdahalenin ikinci yönü, Althusser'in felsefesinde de önemli bir yer tutan "epistemolojik kopuş" kavramıdır. Althusser bu kavramı Gaston Bachelard'dan aldığını söylemektedir (2002, s. 42). *Marx İçin*'de, Marx'ın Feuerbachçı antropolojizmden koptuğunu, sorunsalını dönüştürdüğünü ve yeni bir bilimsel düzlemde hareket ettiğini iddia eder. Burada önemli olan, sorunsaldaki dönüşümdür. Zira Feuerbach da Hegel'in karşısında olduğunu iddia eder, hatta Althusser'e göre (2002, s. 111) Hegelci felsefeyi ters yüz etme şerefi de ona aittir, ama Marx sorunsalı dönüştürerek bir bilim kıtası açar; tarih bilimi kıtası (Resch, 2014, s. 182). Bu yeni bir bilimsel keşfi, kendi eski ideolojik bilincinin eleştirisini içermektedir. Belli farklılıkları ve özeleştirileri sabit tutarak, "epistemolojik kopuş"tan hiç vazgeçilmediğini de eklemeliyiz (1987, s. 33; 2000, s. 11). Buna göre Marx, sorularını ve kendi ideolojik kavramlarını dönüştürmüş, yabancılaşma, insanın özü, insan gibi kategorileri terk ederek; üretim ilişkileri, üretim araçları, üretici güçler gibi tarihsel materyalizmin bilimsel kavramlarını ortaya atmıştır (Althusser, 2002, s. 277). Epistemolojik kopuştan anlamamız

gereken, Marx'ın belli bir ideolojik-felsefi düzlemden, sorunsalını dönüştürerek (elbette sadece düşünerek değil, siyasal mücadelesinin içinde bizzat dönüştürerek) bir bilim kıtası açmasıdır.

Kısaca “epistemolojik kopuş” ya da “kesinti” kavramının üzerinde de durmak gerekir. Zira, kavramlara dair bir inceleme daima kavramsal sistemi gözetmek zorundadır. Balibar, kavramın Bachelard'da bulunmadığını belirttiikten sonra şöyle demektedir; “Her şey o denli basit değildir, hatta burada, Freud'cü anlamıyla tipik bir ‘yanlış kabul’ün söz konusu olup olmadığı bile düşünülebilir” (1991, s. 21). Diğer taraftan Bachelard'da var olan “epistemolojik engel” kavramı, Althusser'in “epistemolojik kopuş” kavramsallaştırmasının ilk haline benzerlik sergilemektedir. Bachelard'da bu terim farklı metaforlarla ele alınsa da özünde bir süreksizlik mevcuttur (1991, s. 22). Terimden anlaşılması gereken, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla dek gelişen klasik doktrinlerin sıradan bilgisinin yarattığı epistemolojik engelin aşılması bilimsel bilginin kurulmasıdır. Bachelard'a göre bilimsel bilgide hiçbir şey verili değildir, her şeyin inşa edilmesi gerekir (Lecourt, 2006, s. 111). Althusser'in kavramı ele alışı, kesintiyle birlikte sonu olmayacak yeni bir sürecin başlamasıdır (Balibar, 1991, s. 42). Bu sebeple zemin değiştirme metaforu üzerinde ısrarla durmaktadır (Althusser, 2000, s. 14). Zemin değiştirme metaforu *Marx İçin*'de de mevcuttur ancak bu metinde epistemolojik kopuş, 1845 yılına yerleşmiş bir teorik olaya indirgenmektedir (2000, s. 11; 2002, s. 44). Zemin değiştirme metaforu, kavramla ifade edilen süreksizliğin metaforudur adeta. Bununla Althusser (1987, s. 34), geri dönülmez bir noktayı işaret etmiş; tamamlanmamış ve süreklilik halini almış bir kopuş olduğunu vurgulamıştır. Son olarak *Özeleştirme Öğeleri*'nde bu kavram çerçevesinde geliştirdiği eski felsefi tanımının, rasyonalizminin özeleştirisini yapmıştır (2000, s. 26).

DİYALEKTİĞE MÜDAHLE: ÇELİŞKİ VE ÖZNESİZ SÜREÇ

Warren Montag bir röportajda, İngiliz okurların Althusser'in Hegelcilik karşıtlığına takılıp kalmasına işaret ederek, Althusser'in Marx okumasında Hegelci kalıntıların varlığından söz etmektedir (Montag, 2017). İlk bakışta şaşırtıcı görünen bu yorum, Althusser'in erken dönemi olarak anılabilecek tezinde Hegel üzerine yaptığı çalışmasıyla ya da klasik anlamda Hegelci bir felsefi sistem kurmasıyla ilişkili değildir. Tam aksine, Althusser'in Althusser olarak tanındığı “geç dönem” düşüncesindeki eğilimlerle ilişkilidir. Bu yorum özellikle çelişki kavramı ve öznesiz süreç kavramı üzerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla Althusser'in Hegelci basit çelişki ve diyalektik

karşısındaki tutumu ve müdahalesi ve daha sonra öznesiz süreç kategorisinin konumunu göstermek, Hegel ile münasebetinin boyutlarını anlamak için önemli olacaktır.

Hegel ile ilişkili iki büyük borçtan söz edilebilir. Bu iki büyük borç, Marx'ın Hegel'e olan borcundan ziyade, Althusser'in Hegel'den alarak kullandığı kavramları nitelemektedir. Zira Marx'ın Hegel ile ilişkisinde bu iki büyük borcun dışında, Marx'ın borç olarak düşündüğü birçok kavramı bulmak mümkündür. Dolayısıyla Marx'ın Hegel'e olan borcu dediği zaman Althusser, bunu kendi konumuyla Hegel arasında kurulmuş bir münasebet olarak değerlendirmek mümkündür. *Özeleştirici Öğeleri'*nde Spinoza'dan dolanmayı açıklarken Hegelsiz daima eksik kalacak olan çelişki üzerinde durur (Althusser, 2000, s. 49).^x Diğer taraftan, esas önemli borcunu ise öznesiz süreç kategorisi oluşturmaktadır (Althusser, 1972, s. 182). Ancak bu iki kavramla kurulan ilişki, kavramların edinilmesi ve oldukları gibi kullanılması değildir. Kavramların içsel ilişkilerine ve dâhil oldukları sorunsala dönük müdahaleler geliştirilmiştir.^{xi}

Althusser'e (2002) göre Marx, Hegelci diyalektikte, tersine çevirmeden daha farklı bir işlem yapmıştır. Bu işlem metaforik olarak "tersine çevrilme" ya da "mistik kabuğun içindeki rasyonel çekirdeğin çıkarılması" olarak açıklanamaz. Zira tersine çevirme işlemi, sorunsalı aynı olacak şekilde içeriksel bir değişikliğe tekabül etmektedir. Yani Marx, İdeanın yerine maddi yaşamı geçirmekle Hegelci diyalektiği tepetaklak etmiş olabilir ancak (s. 112). Ancak Marx'ın işlemi bundan fazlasıdır; felsefi kategorilerin içsel düzenlemesine müdahale etmiş, Hegelci diyalektikten ayrılan bir Marksist diyalektiği kurmuştur (Althusser, 1972, s. 174). Biraz daha açmak gerekirse, felsefi kategorilerin iç bağlantılarına dönük müdahaleler basitçe bir yöntemin tersine çevrilmesi olarak anlaşılabilir. Tersine çevirme işlemi, sorunsalda bir dönüşüme yol açmadığı için hâlâ aynı felsefi sorunsalın içerisinde kalmak mecburiyetindedir. Ancak, felsefi kategorilerin iç bağlantılarına müdahale etmek ve kavramların içeriklerini dönüştürmek artık farklı bir sorunsalla hemhâl olmak anlamına gelmektedir.

Althusser için Hegelci diyalektiğin merkezi, yadsımanın yadsınmasıdır. Yadsımanın yadsınması olarak diyalektik süreci, çelişkinin basitliğini ve teleolojikliğini doğrudan içermektedir. Yani Hegelci diyalektik başlangıçta işlemekte olan sondur. Diğer bir deyişle, başlangıçta var olan köken, kendi amacını kendi içinde taşımaktadır ve kendi yabancılaşmasını üretmektedir. Dolayısıyla yadsımanın yadsınması, basit çelişki ve kökeni ön varsayım olarak içermektedir (Althusser, 2002, s. 260). Dolayısıyla Althusser'in müdahalesi bu noktada yadsımanın yadsınmasının diyalektiğin dışına çıkarılarak, Marksist çelişkinin merkezinde olduğu

bir diyalektiğin inşa edilmesine dönüktür. Althusser hayattayken yayınlanmamış ancak teorik hatıyla tamamen tutarlı bir başka metninde şöyle demektedir; “Diyalektiğin Tezleri ‘üç’ tane değildir; tek bir önemli tez vardır (karşıtların özdeşliği) ve bütün Tezler bundan kaynaklanır” (Althusser, 2009, s. 25).

Diğer taraftan Hegelci diyalektiğin aksine Marksist diyalektik için çelişki basit çelişki değildir. Ancak bu yeterli bir ayırım değildir, zira Hegelci çelişki de süreç içerisinde karmaşık çelişki olarak yapılabilmektedir. Diğer bir deyişle, Althusser için (2002, s. 124-125) Marksist çelişkinin özgülüğü, temel bir çelişki ve o çelişkinin görünümünün karmaşık bir çelişki oluşturması değildir. Althusser’de çelişki (2002, s. 254), daima önceden verili karmaşık bütündür. Bu önceden verili karmaşık bütüne damgasını vuran şey; çelişkilerin çoğulluğu, indirgenemezliği, eşitsiz gelişimi ve üstbelirlenimidir. Yani Marksist çelişkinin ayırt edici yönü çelişkinin karmaşıklığı değildir. Ayırt edici yan, çelişkinin eşitsiz gelişimi ve üstbelirlenmesidir (Althusser, 2002, s. 163).

Öznesiz süreç anlayışında, müdahale büyük oranda Feuerbach’a dönüktür. Bu müdahalenin nasıl gerçekleştiğine bakalım:

Ama Hegelci tarih ve diyalektik anlayışlarından teleoloji soyutlanabildiği oranda, geriye Hegel’e borçlu olduğumuz, Feuerbach’ın anlamaktan tamamen uzak olduğu, İnsan ve Somut takıntısıyla gölgelendirdiği şey kalır: bir *süreç* olarak tarih kavrayışı. Bu tartışmasız böyledir, zira bu Marx’ın eserlerine geçmiştir ve Kapital’de dendiği gibi, bu çok önemli felsefi *süreç* kategorisini Marx, Hegel’e borçludur (Althusser, 2012: 199).

Althusser burada Feuerbach’ın Hegel eleştirisine gönderme yapmaktadır. Feuerbach’ın Hegel’i altüst etmesi Hegel’e bir şey katmamış ancak Feuerbach’tan bir şey eksiltmiştir. Bu eksiltme, süreç kategorisinin iptali ve tarihin bu felsefenin dışına çıkartılması ve dolayısıyla da felsefi olarak Hegel’den daha geri bir felsefi pozisyona dönülmesi şeklinde paradoksal bir sonuç vermiştir (Althusser, 2010, s. 170). Bu hamle, Hegel’in mutlak nesne idealizminin yerine, İnsan’ı merkezi kategori olarak yerleştirmekle, mutlak bir felsefi antropolojizme dönüş anlamına gelmiştir. Dolayısıyla yabancılaşma kavramı, ancak süreç içeren yabancılaşma kavramının yerine anlamın ters yüz edilmesine dayalı yabancılaşma teorisi geçirilmiştir (Althusser, 2010, s. 173). Bu hamleyi anlamak için, öznenin özü olarak nesne ve anlamın ters yüz edilmesi olarak yabancılaşmayı akılda tutmak gerekmektedir.

Feuerbach, süreç kavramını iptal etmekte, tarihin yerine insanı geçirmektedir. Bu felsefi antropolojizmin ikinci bir veçhesi ise yansıtımlı öznenin özünün nesneleşmesi teorisi olarak yabancılaşma teorisidir. Feuerbach'ta insanın özünün dolaysız nesneleşmesi yoluyla tarih, kültür ve üretim kavramları iptal edilmiştir. İnsan öznesinin özünün nesneleşmesi olarak yabancılaşma, sadece özneyle nesne arasındaki yansıtımlı ilişkide var olmaktadır. Dolayısıyla burada bir süreç kategorisi bulunmamaktadır. Bu yabancılaşma ve yabancılaşmanın aşılması, Hegel'de var olan süreç kategorisinin aksine, yalnızca bir "örtü kaldırma" işlemidir (Althusser, 2010, s. 177).

Hegel'de yabancılaşma bir süreç olarak işlemektedir. Ancak Hegel'de yabancılaşmanın bir öznesi, teorinin içinde var olan bir öznesi yoktur. Hele ki insanın yabancılaşması kavramı Hegel'e tamamen yabancı bir kavramdır. Ancak, Hegelci süreç her ne kadar özneyi dışlasa da sürecin kendisi özne olarak var olmaktadır. Çünkü Hegel'de her varlık, daha başından dünyanın sonu tarafından, Tin tarafından belirlenmiş bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu süreç, Tinin başka formlarla var olması ve yadsınması süreçleriyle mutlak sona gitmesi şeklinde ilerlemektedir. Varlıkların, kendi özlerini yadsınmalarında gördükleri bir süreç olan Hegelci diyalektik *telos* olmaksızın var olamamaktaydı. Dolayısıyla Hegelci diyalektiğin öznesiz süreç olabilmesinin mümkün yolu, bu sürecin teleolojikliğinden arındırılmasıdır (Althusser, 1972, s. 184; 2010, s. 202). Bu noktada, müdahalenin veçheleri özellikle diyalektiğe ve yadsımanın yadsınması kavramına dönüktür. Althusser, öznesiz süreç kavramının muhafaza edilmesinin yolunun sürecin teleolojikliğinden arındırılmasıyla mümkün olduğunu iddia ederken yadsımanın yadsınması olarak anlaşılan diyalektiğe müdahale etmektedir. Sürecin teleolojikliği, yadsımanın yadsınması kavramıyla diyalektiğe içkindir (Althusser, 1972, s. 181).

Althusser'in müdahalelerinin bir bilançosu çıkartıldığında görülecektir ki; öznesiz süreç ve çelişki kavramları Hegel'de müdahale edilerek içerilen iki ana kavramı oluşturmaktadır. Ancak burada müdahale çok yönlüdür. Althusser, çelişkiye yaptığı müdahalede hem Hegelci çelişkiyi hem de Hegelci çelişkinin tersine çevrilmesinden yola çıkan ekonomist eğilimi hedef almaktadır. Dolayısıyla bu müdahalenin ana doğrultusu Hegel'e dönükken, tali yönü ekonomist eğilimin Hegelci diyalektiğinedir. Zira Hegel'e yapılan müdahale, Hegel'in kavramını içermekle kalmamış, dönüştürerek Hegelci diyalektiğe karşı kullanılmıştır. Öznesiz süreç kavramında da Althusser'in müdahalesi Feuerbach'a yönelirken, diyalektik içerisinde zaten müdahale edilmiş olan teleoloji

tali müdahaleyi oluşturmaktadır. Felsefi süreç kategorisi Feuerbach karşısında korunurken, teleolojinin iptaline dayanarak öznesiz süreç kavramı muhafaza edilmiştir.

Son olarak bu noktada önemli bir ayrılığa dikkat çekmek gereklidir. Althusser'in Hegel kavramlarına dönük eleştirilerine paralel olarak Spinoza Rönesansının önemli ismi Deleuze'ün de eleştirileri mevcuttur. Yadsımanın yadsınmasına dönük eleştiriler ve Hegelci olumsuzluk kavramına dönük eleştirilerde de belirli paralellik görülebilecektir (Pezzono, 2014, s. 90). Hatta Hegelci çelişkinin ilkel bir farkın epifenomenalliğinde bu paralellik iyice yakınlık sergilemektedir (Peden, 2014, s. 229). Ancak, Althusser çelişki kavramını terk etmemiş ya da yerine fark gibi bir kavram önermemiştir. Spinoza'da eksiklik olarak işaret ettiği bu kavramı bir kurucu kategori olarak üstlenmiştir. Dolayısıyla Spinoza Rönesansı ile Althusser ilişkisinin ayrıklığı, Hegel ile münasebetinin okunmasını boydan boya kat etmektedir.

SONUÇ

Althusser'in Hegel ile münasebetini konjunktürel müdahaleler ve kurucu kategoriler bağlamında elden geçirmek ya da diğer bir deyişle eğilimleri okumak, Althusser'in pozisyon alma pratiğinin serimlenmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada Althusser'in Hegel ile ilişkisini bir Hegel çağının içine konumlandırdıktan sonra baskın unsura dönük müdahalelerinden yola çıkarak kurucu kategoriler ve konjunktürel müdahaleler bağlamında bir felsefe pratiği okuması yapmak, bugünün felsefi pozisyonları açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır. Felsefi sistemler üretmeyen bu müdahaleleri oldukları gibi muhafaza ederek konjunktürle ilişkilenecek çelişkili bir pozisyon oluşturacaktır. Dolayısıyla konjunktürün baskın unsurlarına dönük müdahaleyi eğilimlerin içerisine yerleştirerek şu soruyu netleştirebiliriz; Spinoza'nın baskın unsur olacağı bir konjunktürde Althusserci felsefe pratiğini nasıl konumlandırabiliriz?

Althusser'i Spinoza Rönesansından ayıran şey yalnızca içkin nedensellik kavramı değil ama aynı zamanda Hegelci birtakım kategorileri de içermesidir. Erdem'in (2019) haklı olarak işaret ettiği üzere Althusser'in Hegel ile ilişkisi, Hegel'in felsefeden silinmesine odaklanmış bir anti-Hegelcilikten daha girifttir. Örneğin Althusser, Deleuze'den farklı olarak çelişki kavramına ilişkin müdahaleleri, çelişkiyi felsefi pozisyonunun dışına atmaktan ziyade, kavramı kendi pozisyonu içerisinde konumlandırma şeklinde sonuçlanmıştır. Ancak elbette buna dayanarak Althusser Hegel barışı ilan etmek yersiz olacaktır. Althusser'in pozisyonlarının inkâr edilemez

Spinozacı temalara dayandığını, bu temaların *Kapital'i Okumak* ve *Marx İçin*'de tutulan konumdan itibaren süreklilikler taşıdığını belirtmek gerekmektedir.

Althusser ile Hegel'i barıştıramayız elbette zira Althusser'in kurucu kategorileri içerisinde Spinoza ve Machiavelli'nin baskınlığı tartışma götürmez görünmektedir (Sotiris, 2020, s. 35). Ancak bir soru türetebiliriz: Hegel ile münasebeti bağlamında ele alınan kurucu kategoriler ve konjonktürel müdahaleler Spinoza ile münasebet için nasıl bir önem taşımaktadır? *Özeleştirici Öğeleri*'nde Althusser (2000, s. 49) şöyle demektedir; "Elbette ki bir Marksist hiçbir bedel ödemeksizin Spinoza'dan dolanamaz. Çünkü bu macera çok tehlikelidir ve ne yaparsak yapalım Hegel'in Marx'a verdiği şey her zaman Spinoza'da eksik olacaktır: *çelişki*". Bu bedeli, çelişkinin yokluğuna indirgemek, şüphesiz ikna edici olmayacaktır. Felsefenin etkililiği, her durumda hesaplanılandan fazlasını ortaya çıkartmaktadır. Her felsefi müdahale içkin olarak bir sapma etkisi taşımasının yanı sıra konjonktürün dönüşümlerine göre bu etkinin de dönüşümlerini içermektedir. Dolayısıyla müdahaleleri değerlendirirken gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur.

Son olarak, Althusser'in Hegel ile karşılaşmasının farklı Hegelcilikler içerisinde gerçekleştiğini gözetmek gerekir. Zira bu noktada Althusser Hegel'e dönük müdahalelerinde daima Hegelcilikle ilişkili sonuçlar üretebilmektedir. Althusser'in Hegel'e müdahalesi, Kojeve ve Hyppolite'in Hegel'iyile doğrudan ilişkili müdahalelerdir. Örneğin Kojeve'in Hegel felsefesi okumasına yönelik müdahale (Sotiris, 2020, s. 30), Hyppolite'in antropolojik Hegel okumasına karşı müdahalesinden de ayrı düşünülemez (Erdem, 2019, s. 384). Dolayısıyla bugün Spinoza ile felsefe pratiğinin kuracağı ilişki, farklı Spinozacılıklarla kuracağı ilişkiden bağımsız olarak düşünülemez. Eklemek gerekir ki felsefede sabit konumları ve felsefi doğruları kabul etmeyen eğilimleri okuma pratiği içinde düşünmek, güncel eğilimlerle ilişkisiz olarak da düşünülemez. O halde, bugün Spinoza'dan dolanmak için ödenecek bedel Althusser'in ödediği kadar hafif olabilir mi?

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde ViraVerita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ViraVerita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın ViraVerita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of ViraVerita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that ViraVerita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than ViraVerita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (1972). Marx's relation to hegel. L. Althusser, *Politics and History: Montesquieu, Rousseau, Hegel and Marx* (B. Brewster, Çev., s. 161-187) içinde. NLB. (Özgün eser basım 1970).
- Althusser, L. (1984). *Felsefe ve bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi*. (Ö. Sezgin, Çev.). Birey ve Toplum Yayınları. (Özgün eser basım 1974)
- Althusser, L. (1987). *John Lewis'e cevap*. (M. Ökmen, Çev.) V Yayınları. (Özgün eser basım 1973)
- Althusser, L. (2000). *Özeleştirici öğeleri*. (L. Targu, Çev.) Belge Yayınları. (Özgün eser basım 1974)
- Althusser, L. (2000a). *Machiavelli and us*. (F. Matheron, Dü., & G. Elliott, Çev.) Verso. (Özgün eser basım 1995)
- Althusser, L. (2002). *Marx için*. (I. Ergüden, Çev.) İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1965)
- Althusser, L. (2004). *Lenin ve Felsefe*. (B. Aksoy, E. Tulpar, & M. Belge, Çev.) İletişim Yayınları. (Özgün eser basım 1969).
- Althusser, L. (2006). *Felsefi ve siyasi yazılar cilt 2*. (Z. Z. İlkelen, Çev.) İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1995).
- Althusser, L. (2009). *Felsefi ve siyasi yazılar cilt 4*. (A. Tümertekin, Çev.) İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1995).
- Althusser, L. (2010). *Felsefi ve siyasi yazılar cilt 5*. (A. Tümertekin, Çev.) İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1995).
- Althusser, L. (2012). *Felsefi ve siyasi yazılar cilt 6*. (Y. C. Uslu, Çev.) İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1995).
- Althusser, L. (2016). *Filozof olmayanlar için felsefeye giriş*. (İ. Birkan, Çev.) Can Yayınları. (Özgün eser basım 1967).
- Althusser, L. (2018). *Felsefede marksist olmak*. (İ. Birkan, Çev.) Can Yayınları. (Özgün eser basım 1975).
- Badiou, A. (2015). *Fransız felsefesinin macerası*. (P. B. Yalim, Çev.) Metis Yayınları. (Özgün eser basım 1960).
- Baker, U. (2005). Spinoza ve siyaset soruşturması 1. *Siyahi*. (H. Türk, Röportaj Yapan)
- Baker, U. (2013). Kullanışlı bir felsefe: Spinozacılık. S. Nadler, *Spinoza: Bir yaşam* (s. 15-27) içinde. İletişim Yayınları.
- Balibar, E. (1991). *Althusser İçin Yazılar*. (H. Tufan, Çev.) İletişim Yayınları. (Özgün eser basım 1991).
- Balibar, E. (2003). *Marx'ın Felsefesi*. (Ö. Laçiner, Çev.) Birikim Yayınları. (Özgün eser basım 1993).

- Canaslan, E. (2013). Giriş: Spinoza ve Marx. Bir karşılaşmanın izinde... E. Canaslan, & C. B. Akal (Ed.), *Marx'tan Spinoza'ya Spinoza'dan Marx'a: Güncel Müdahaleler* (s. 11-35) içinde. Dost Kitabevi Yayınları.
- Çankaya, G., & Nahum, A. (2015, 4 Haziran). *Konaklama halinden yerleşikliğe: Türkiye'de Spinoza çevirileri üzerine*. K24 Websitesi: https://t24.com.tr/k24/yazi/konaklama-halinden-yerlesiklige-turkiyede-spinoza-cevirileri-uzerine,215#_ftn1 adresinden alındı.
- Dal Maso, J. (2016, 28 Ekim). *Althusser vs. Althusser*. Left Voice Web Sitesi: <https://www.leftvoice.org/althusser-vs-althusser/> adresinden alındı
- Delacampagne, C. (2010). *20. yüzyıl felsefe tarihi*. (D. Çetinkasap, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Özgün eser basım 1995).
- Erdem, E. (2019). Althusser's relation to Hegel: French Hegelianism, Marxism, and aleatory materialism. *Rethinking Marxism*, 31(3), 380-401.
- Goshgarian, G. M. (2015). A Marxist in philosophy. *Diacritics*, 43(2), 24-46. <http://www.jstor.org/stable/24810257> adresinden alındı.
- Gutting, G. (2013). French Hegelianism and anti-Hegelianism in the 1960s: Hyppolite, Foucault, and Deleuze. K. Ameriks (Ed.) içinde, *The Impact of Idealism: The Legacy of Post-Kantian German Thought* (s. 246-271). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139626675.011
- Hamza, A. (2021, 18 Ocak). *The R-Files 3.0: Reading Althusser reading Hegel*. The Philosophical Salon: <https://thephilosophicalsalon.com/the-r-files-3-0/> adresinden alındı
- Lecourt, D. (2006). *Bilim felsefesi*. (I. Ergüden, Çev.) Dost Yayınları. (Özgün eser basım 2001).
- Lenin, V. İ. (1997). *Seçme Eserler Cilt 11*. (S. Kaya, & İ. Yarkin, Çev.). İnter Yayınları.
- Matheron, F. (1997). Introduction. L. Althusser, *The Spectre of Hegel* (G. Goshgarian, Çev., s. 1-14) içinde. Verso.
- Montag, W. (2013). *Althusser and his contemporaries*. Duke University Press.
- Montag, W. (2015). Althusser's Lenin. *Diacritics*, 43(2), 48-66. <http://www.jstor.org/stable/24810258> adresinden alındı
- Montag, W. (2017, 1 Şubat). Althusser, Spinoza and revolution in philosophy: An interview with Warren Montag. (G. Souvlis, Röportaj Yapan) <https://salvage.zone/althusser-spinoza-and-revolution-in-philosophy-an-interview-with-warren-montag/> adresinden alındı
- Morfino, V. (2021). Are there one or two aleatory materialisms? B. Bianchi, E. Donato-Filion, M. Miguel, & A. Yuva (Ed.), *Materialism and Politics* (s. 91-109) içinde. ICI Berlin Press.
- Morfino, V. (2022). Althusser's Spinozism: A philosophy for the future. *Journal of Spinoza Studies*, 1(1), 82-91. doi: 10.21827/jss.1.1.38522
- Peden, K. (2014). *Spinoza contra phenomenology: French rationalism from Cavailles to Deleuze*. Stanford: Stanford University Press.
- Pezzone, G. (2014). But in the end, why is Deleuze "Anti-Hegelian"? At the root of Hegel-Deleuze affair. *Religija Ir Kultura [Religion and Culture]*(14), 89-110. doi: 10.15388/Relig.2014.14-15.10827
- Pippa, S. (2019). Althusser with Machiavelli: 'Thinking the deed to be accomplished' as a new materialist practice of philosophy. *Stasis Journal*, 8(2), 94-119. doi: 10.33280/2310-3817-2019-8-2-94-119
- Poster, M. (1974). Althusser and history without man. *Political Theory*, 2(4), 393-409. https://www.jstor.org/stable/190900?read-now=1#page_scan_tab_contents adresinden alındı

- Read, J. (2016, 25 Eylül). *Reading the tendencies*. Postmodern Culture: Journal of Interdisciplinary Thought on Contemporary Cultures: <https://www.pomoculture.org/2016/09/25/reading-the-tendencies/> adresinden alındı
- Resch, R. P. (2014). *Althusser ve yeni Marksist toplumsal kuram*. (F. Şahin, Çev.) Pales Yayınları. (Özgün eser basım 1992).
- Saygın, T. (2018). Hegel-Marx ilişkisi bağlamında Althusser. *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 11(1), 115-134.
- Sotiris, P. (2020). *A philosophy for communism: Rethinking Althusser*. Brill.
- Thomas, P. (2013). Felsefi stratejiler: Althusser ve Spinoza. E. Canaslan, & C. B. Akal (Ed.), *Marx'tan Spinoza'ya Spinoza'dan Marx'a Güncel Müdahaleler* (E. Ayhan, Çev., s. 200-243) içinde. Dost Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2005). *Felsefi izlenimler*. İmge Yayınları.
- Yalçın, M. A. (1979). *Sosyalist kültür ansiklopedisi* (Cilt 1). (A. Tokatlı, Ed.) May Yayınları.

ⁱ İlişki kavramının tek yönlü etkisini aşmak için bilinçli olarak münasebet kavramını kullanmaktayım. Zira Althusser'in Hegel ile ilişkisi doğrudan Althusser'den Hegel'e dönük bir yönelimden ziyade Althusser'in konumunun Hegel'e ve çeşitli Hegelciliklere nispet ederek kurulması şeklinde anlaşılmalıdır. Zira münasebet, münasip anlamına gelmemektedir. Konumlar arasındaki ilgiye dönük bir kavram olarak ilişki yerine kullanılmaktadır.

ⁱⁱ Merleau-Ponty'den Nietzsche'ye, Negri'den Deleuze'e geniş bir alanda bir Spinozacılık doğmuştur (Baker, 2013, s. 18). Türkiye'de ise Spinoza'ya dönük ilgi giderek baskın hale gelmektedir. 2005 yılında bir röportajda Türkiye'deki Spinoza etkisini değerlendiren Ulus Baker, Spinoza'ya duyulan ilginin henüz bir konaklama aşamasında olduğunu ancak bunun daha yoğun bir ilgiye yol açabileceğini belirtmiştir (Baker, 2005). Ancak, bugün Spinoza'ya dönük ilginin giderek arttığını, konaklamadan yerleşikliğe geçildiğini söylemek mümkün (Çankaya & Nahum, 2015).

ⁱⁱⁱ "Ve bu sorular öyle yapılmış ki, onları sormamız gerekiyor; ama yanıtlama imkânımız olmadan: Yanıtlamak için uzun bir yan yoldan dolaşmak gerekiyor. Bu yan yol veya dolambaç ise felsefenin kendisinden başka bir şey değil. Demek ki okur sabredecek, başka yolu yok. Bu sabrı göstermeden felsefe konusunda fikir sahibi olunamaz." (Althusser, 2016, s. 34).

^{iv} "Anlatılan senin hikayendir!"

^v Erdinç Erdem, muhteşem bir şekilde öznesiz süreç kavramının Fransız felsefesi içerisindeki konumunu da göstermektedir. Burada dikkat çekici olan, Althusser'in Hegel ile ilişkisini Jean Hyppolite ve Fransız Hegelciliği üzerinden okumasıdır. Gayet başarılı bir şekilde Hyppolite'in bu kavram üzerindeki etkisini göstermektedir (Erdem, 2019, s. 384).

^{vi} Warren Montag'ın Althusser'in Lenin ile bağını incelediği "Althusser's Lenin" makalesi bu konuda ufuk açıcı tespitlere sahip. Özellikle Lenin ve Mao'nun Althusser felsefesi üzerindeki etkileri ufuk açıcı bir şekilde gösterilmekte. Özellikle Althusser'in felsefe tanımı tartışmasında Lenin'e dönüşlerinin önemini vurgulanmalı (Montag, 2015).

^{vii} Belirtmek gerekir ki her an değişebilirliğe yapılan gönderme ancak felsefi müdahale çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Zira bu noktada kararlılığa musallat olmuş köklü kararsızlık felsefi pozisyonları çok iyi anlatırken, bilimsel yasalar için ancak "sınır çizgisi" işlemi olarak işleyebilir. Elbette Althusser buna girişmiş değildir bu noktada.

^{viii} Metinde, Alp Tümertekin'in çevirdiği Felsefi ve Siyasal Yazılar Cilt 5 içerisindeki Machiavelli ve Biz eserinden faydalandım. Ancak çevirmen *conjuncture* kavramını *bağlam* olarak çevirmeyi tercih etmiş. Bu noktada bir anlam karmaşasına yol açmaması için *Machiavelli and Us* metniyle kıyaslayarak *bağlam* kavramının parantez içerisinde *conjuncture* kavramına tekabül ettiğini gösterdim. İlgili bölümü Grogry Elliott şöyle çevirmiştir; "The conjuncture is thus no mere summary of its elements, or enumeration of diverse circumstances, but *their contradictory system*, which poses the political problem and indicates its historical solution, *ipso facto* rendering it a political objective, a practical task." (Althusser, 2000a: 19).

^{ix} Üç numaralı son nota bakınız.

^x Aynı zamanda *Marx's Relation to Hegel*'de Marx'ın diyalektiği dönüştürdüğünü ancak diyalektik fikrini de Hegel'e borçlu olduğunu söylemektedir (Althusser, 1972, s. 174).

^{xi} Bu noktada yine Erdem'in makalesinde müthiş bir açıklıkla göstermiş olduğu *Kapitali Okumak*'taki müdahaleleri metne dâhil etmedim. Zira Erdem, büyük bir açıklıkla bu müdahaleleri ortaya koymuştur. Bkz; (Erdem, 2019, s. 392-394)